

SELİM İLERİ'DEN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Türk dilinin zenginliğini ve güzelliğini kanıtlayan hikâyeleri ve romanlarıyla geçen yüzyıldan bugünlere ulaşan çok az sayıda yazarımız vardır. Bunlar arasında Selim İleri (d. 1949) kaleminin verimliliğiyle öne çıkmıştır. *Yeni Ufuklar* dergisindeki (Eylül 1967) ilk yazısıyla edebiyat dünyamıza adım atan İleri'nin şiirleri, hikâyeleri, denemeleri, senaryoları ve romanları kitaplığımızda hayli önemli bir yer tutar. Hemen hemen bütün ömrünü geçirdiği İstanbul ve onun kültür hayatıyla ilgili anıları da zevkle okunmaktadır.

Selim İleri bazı eserleriyle de çeşitli ödüllere layık görülmüştür. *Dostlukların Son Günü* başlığını taşıyan kitabıyla 1976'da Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, *Her Gece Bodrum* ile 1977 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü, *Bu Yaz Ayrılığın İlk Yazı Olacak* adlı eseriyle de 2002 Orhan Kemal Roman Ödülü'nü kazanmıştır. Ayrıca 1982-1983 Sinema Sezonu En İyi Senaryo Ödülü de sinema yazarları tarafından kendisine verilmiştir.

Yazarın son kitaplarından biri olan *Mel'un* hayli kalın bir cilt olup onun çocukluk, gençlik ve olgunluk yıllarına ait anılarla doludur. Galatasaray Lisesinin orta kısmındaki yatılı öğrenim hayatından başlayarak farklı yıl ve dönemlerde biriktirdiği anıları, kitabın tanıtım yazısında "Bir Us Yarılması" olarak nitelendirilmiştir.

Bu kitabı söz varlığımıza katkıları bakımından titizlikle okuyup taradım ve fişledim. Fişlerimi *Türkçe Sözlük* ile karşılaştırdıktan sonra, sözlüğümüzde bulunmayan madde başlarını, iç maddeleri, farklı anlam taşıyanları ve örneksiz geçilen maddelere eklenebilecek cümleleri, her zaman olduğu gibi, yazarın verdiği biçimiyle aynen aktardım. Aşağıdaki bütün maddelerin sözlüğümüze önemli bir katkı sağladığını söyleyebilirim.

almış yürümüŧ: Sözlüğümüzde yer almayan bu ibarenin anlamı olarak ‘yaygınlaşmış, büyük ve önemli bir duruma gelmiş’ yazabiliriz: “Cehalet öylesine almış yürümüŧ ki, devletimizin tarihini bilen gitgide azalıyor.” (s. 349)

anadan üryan: ‘Çırılçıplak’ anlamına gelen bu sıfat *TS* içinde bulunmuyor: “Anadan üryan herif tablodan pervasızca bakıyordu; bizse, dediğim gibi, görmezden geliyorduk.” (s. 43)

ayaklar baş ol-: Sadece örneği bulunamamış: “Antenleri pörsük karidesleri kayık tabakta önüme sürdü. Ses edemedim? Ayakların baş olduğu devirde nasıl ses edeceksin?” (s. 14)

aysar ol-: Sözlüğümüzde madde başı (aysar) iki anlamla geçilmiş, Fiilli biçimi de gösterilmemiş. Yazarımızın örneğine bakarak üçüncü bir anlam vermemiz gerekiyor. ‘Uyurgezer, somnambul’ yazmak gerekiyor: “Mehtaplı gecede - o zaman aysar olduğumu bilmiyordum - yataktaneden kaçarak, merdivenleri sessizce inip arka bahçeye çıkıyorum.” (s. 7-8). Sözlüğümüz sadece madde başı olarak (somniaambulizm) almış, ama bu sıfat biçiminin daha önce yer alması gerekir.

binmiş bir alamete, gidiyoruz kıyamete: Halk arasında hayli yaygın olarak bilinen bu ibarenin anlamı ‘sonu nereye varacağı belli olmayan bir gelişme’ olarak yazılabilir: “Maziden çıkartılacak dersler ise kimseyi ilgilendirmiyor. “Binmiş bir alamete, gidiyoruz kıyamete!” (s. 108) Sözlüğümüzde yoktur.

bir günden bir güne: Örneksiz geçilen bu ibareye yazarımızın örneği şudur: “Bir günden bir güne hava ansızın ısında ve yüksek nem yüzünden çok boğucu.” (s. 313)

boğunçlu: Bu sıfat biçiminin sözlüğümüzde bulunmadığını görüyoruz: “Öğleden sonra gök bulutlandı. Boğunçlu bir hava; derken müthiş bir sağanak.” (s. 320). Anlamı için ‘sıkıntılı, boğucu, kasvetli’ diyebiliriz.

bu ne perhiz bu ne lahana turşusu: Örneksiz geçilmiş; “Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu derken, bir gün (...) koleksiyonun açık artırmaya sunulacağı haberiyle burun buruna geldim.” (s. 227)

çoşum: Örneğini verip geçelim: “Öyle ya, edebî dilde ifadeler söyleyişler coşumlarla donanmalı, coşkun, taşkın olmalı.” (s. 117)

çarşamba pazarı: “Hemen ertesi gün dağıtma eylemi başlar, birkaç saat sonra masa artık çarşamba pazarı gibidir.” (s. 331) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

çarşı pazar işi: Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘basit, ucuz, özensiz yapılmış, alelade’dir: “Çarşı pazar işi eşofmanınızla, tiftiklenmiş hırkanızla bugün de şık sayılırsınız” (s. 131). Bu örnek sözlüğümüzde örneği bulunamamış olan (tiftiklenmek) maddesinde de gösterilebilir.

çipil çipil: Bu ikileme *TS* içinde bulunmuyor: “Koğuşu unuttum. Daha doğrusu çipil çipil sarı ışıklı koğuş aklıma gelince hemen kovuyorum.” (s. 191). Sözlüğümüzde madde başı (çipil) var, ama bu ikilemeye uygun bir anlam verilmiş. İkilemeye anlam alacak ‘kısık ve hafifçe yanıp yanıp sönen’ yazmamız uygun olabilir.

çöpe atıl-: Mecaz anlam taşıyan bu ibareyi sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamı, ‘unutulmak, değersizleştirilmek, önemi kalmamak’ olarak yazmamız mümkündür: “Gülümseyerek içeri çekildim ve düşündüm ki, zarafetin alaturkası alafrangası çoktan çöpe atılmıştır.” (s. 179)

dava güüt-: Sözlüğümüz bu ibareyi almamış. Anlamı için ‘bir konu hakkında iddiasını ortaya koymak’ diyebiliriz: “Şehzade için sakal koyuvermek saltanat davası gütmektir.” (s. 545)

devir-: *TS* içindeki beşinci anlama masa başında bir örnek yazılıp yazarlardan örnek bulunamamıştır. Örneği yazarımızdan alalım: “Yarım asrı çoktan devirmiştim, tesadüf sonucu şair ve dergici Behiç Yiğit Bey’le tanıştım.” (s. 384)

diktatorya: Bu madde başının anlamı ‘dikta’dır, sözlüğümüzde de yoktur. *TS*’deki (dikta) madde başına gönderme yapılarak şu örnek eklenebilir: “Biz hep şâhısların peşinde sürüklendik ve birtakım diktatoryalara alkış tuttuk.” (s. 96)

dirim ver-: “Her şeye yeniden dirim verebilmek için kendi irademle doğrulamak, ayakta kalmak zorundayım.” (s. 538) Sözlüğümüzde yer almayan bu iç maddenin anlamına ‘canlandırmak, yaşama gücü vermek, hayat hakkı tanımak’ yazabiliriz.

ego tatmin et-: Bu ibareyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz: “İkisi de heykel sanatını sevdirmeyi değil, kendi şişkin egolarını tatmin etmeyi tercih etmişler.” (s. 280-281) Anlam olarak ‘bencilliğini gidermek’ açıklamasını verebiliriz.

ekinsel: Yeni oluşturulan kelimelerden biri daha. “Kısacası, ekinsel birikimi yüksek okura hitap ediyorum ben.” (s. 229) ‘Kültür bakımından, kültür yönüyle’ anlamlarına gelmektedir. Sözlüğümüzde yoktur.

emiş-: “Bir avuç çiçeği zeytinyağında bir iki hafta bekletin ve güneşte emişmeye bırakın. Emiştikten sonra temiz bir şişeyi süzersiniz.” (s. 274) Yazarın örneğine göre anlamının karşılığına ‘tamamen erimek’ diyebiliriz. Sözlüğümüzdeki (emişmek) maddesine üçüncü bir anlam olarak verilmesi gerekir.

envanterini çıkar-: Bu iç maddenin anlamı ‘envanter sayılarının tamamını ortaya koymak’ olup sözlüğümüze alınması uygun olacaktır: “Sabah erkenden kalkıyor, balkonda biraz güneşte duruyor, başıma gelenlerin envanterini çıkarmaya çalışıyorum.” (s. 411) Bu örnek cümleye bakarak bir de mecaz anlamı vermek gerekiyor. ‘Neler olup bittiğini, yaşadıklarının tümünü gözden geçirmek’ diyebiliriz.

gelişli gidişli dünya: “Hangi insan bu gelişli gidişli dünyada günahsızdır?” (s. 364) Halkımız arasında çok bilinen bu ibarenin anlamına ‘fani, ölümlü, geçici’ diyebiliriz. Madde başı olarak alınmalıdır.

git git: ‘Giderek’ anlamına gelen bu ikileme *TS* içinde yer almıyor: “Git git sana yazmaya, senin için yazmaya bile düşman oldum. Git git kabuğuma çekildim.” (s. 167)

gönül fethet-: “Bazen (...) sihirli kemanımla gönüller fethediyordum.” (s. 354) ‘Çok beğenilmek, gönül kazanmak’ anlamlarına gelen bu iç madde sözlüğümüzde yoktur. (Gönül kazanmak) da iç madde olarak alınmalıdır.

gönül kabar-: Sözlüğümüzde bu iç maddeyi de bulamıyoruz: “Serde gençlik var, devletlû! Göz kararınca, gönül kabarıncı günah işlememek elden gelmiyor!” (s. 500) Anlamının karşısına ‘aşırı istek duymak, çok heyecanlanmak’ yazabiliriz.

gönlü yıkan-: “Baş ucumda keman çalarken tuhaf bir iç arınmasına kavuşmuş, gönlüm yıkanmıştı.” (s. 303) ‘Ferahlamak, huzura erişmek’ anlamlarını verebileceğimiz bu iç madde sözlüğümüzde yoktur.

hakkını teslim et-: *TS* içinde yer almıyor: “Piyanonun, yabancı lisanın hakkını teslim etmekle birlikte, gerektiğinde salon kadınının hiç olmazsa yumurta kırarak kadar yemek pişirmesini teklif ve talep etmişimdir.” (s. 522) ‘Kabullenmek, saygı göstermek’ anlamlarını vermemiz mümkündür. Sözlüğümüzdeki (haketmek) sadece oyma işiyle ilgili anlam vermiş olup, başka bir anlam eklenmemiştir. Oysa ‘hakkını almak, kazanmak vb.’ anlama gelen madde başının da olması gerekir.

harala gürele: Sözlüğümüzde sadece (telaş ile) açıklaması yapılmış. Oysa yazarımızın örneğine göre ikinci bir anlam vermek gerekiyor: “Bir harala gürele ortasında yaşıyorum, günlerim bambaşka mesailerle geçiyor.” (s. 174) Buna göre ‘kaos, karmakarışıklık’ anlamı daha uygun görünmektedir.

hayat bul-: “Totaliter rejimlerin zaferi kitlede erittikleri fertleri uyutabilmiş olmalarından hayat bulur.” (s. 409) *TS* içinde yer almayan bu iç maddenin anlamı ‘geçerli olmak, canlılığa kavuşmak, güçlenmek’ olarak yazılabilir.

her ne hikmetse: Bu ibare de sözlüğümüzde örneksiz geçilmiş: “Her ne hikmetse, tarihlerde, padişahların boyuna bosuna, huyuna suyuna, hal ve tavırlarına (...) hep ölümlerinden sonra geçilir.” (s. 188) Çok bilinen ve kullanılan bu ibarenin karşılığına ‘niçin olduğu belirsiz’ anlamının eklenmesi de uygun olacaktır.

heyhey: Sözlüğümüz bunun karşılığını sadece (sinirlilik) olarak vermiş. Oysa örnek cümlede görüleceği gibi, ayrıca ikinci bir anlam olarak ‘saçmalık, tutarsızlık’ eklenmelidir: “Bu söylediklerime de bir moruğun heyheyleri diye gülüp geçerler.” (s. 489)

horgörü: Sözlüğümüzde bulunmuyor. (Hoşgörü) karşılığı olarak yazarımız kullanmış: “Entelektüellik taşıyorlar. Sanki bu topraktan özgün hiçbir şey çı-

kamaz! Bu horgörü yarın da sürüp gidecektir.” (s. 164) ‘Aşağılama, küçümseme, önemsizleştirme’ anlamları verilebilir.

hortla-: Örneksiz geçilmiş: “Mevlid mi Mevlut mu Mevlud mu diyeceğiz, karar verilemez. Referanduma gidilse bile karar verilemez. Zira her biri bir yerden hortlayacaktır.” (s. 169) Sözlüğümüzdeki ikinci anlam karşılığına yazabiliriz.

hükmünü kaybet-: ‘Geçerliliğini yitirmek, kararı kabul edilmez olmak’ anlamına gelen bu iç madde *TS*’de yoktur: “İhtiyarladıkça, umutlar, coşkular, heyecanlar, sevinçler gibi korkular da hükmünü kaybediyor.” (s. 131)

istidadı körel-: “Hevesim kırılmıştı. Yapmaya yapmaya istidadım körelidi; ayrıca boyalarım kullanılamaz hale geldi.” (s. 185) Bu iç madde sözlüğümüze alınmalı ve anlamı ‘yeteneği kalmamak, yeteneksizleşmek’ olarak verilmelidir.

işin garibi: “İşin garibi, cömertin cömerti iltifatlarıma rağmen aralarında bir türlü tutunamamış olmamdır.” Örneğiyle maddeyi bitirelim.

kaleme getir-: ‘Yazmak, kaleme almak’ anlamlarına gelen bu iç madde *TS* içinde bulunmuyor: “Hem edebî eserleri bilecekler, hem de bu eserleri kaleme getiren eşhasın, hususî hayatlarından haberdar olacaklar.” (s. 229)

kıpkısa: Bu pekiştirme sözlüğümüzde yer almıyor. ‘Çok kısa’ anlamındadır: “Mantonuzun kürklü yakasını kaldırıyorsunuz, kıpkısa bir an beni farkediyorsunuz, göz göze geldiğimiz kıpkısa bir an...” (s. 425)

kol kırılır yen içinde kalır: Bu çok kullanılan atasözünü de *TS* içinde bulamıyoruz: “Mağrur ve gururlu romancı, kol kırılır yen içinde kalır tavrıyla, büyük ihanete kayıtsız kalacaktır.” (s. 457) Anlam karşılığı olarak ‘kırgınlıklar, küslükler, anlaşmazlıklar yakın çevre içinde çözülür, yabancıya aksettirilmez.’ yazabiliriz.

kör ölmüş badem gözlü olmuş: Örneksiz geçilen bu atasözünü yazarımız şöyle kullanmış: “Kör ölmüş badem gözlü olmuş hesabı bu anlatımlar hiç kurcalanmıyor ve asırlardan asırlara tekrar ediliyor.” (s. 195)

kuş kanadıyla git-: “Sabah dinç kalkmıştım. Hemen kuş kanadıyla Hisar’a gidebileceğimi zannetmişim.” (s. 27) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

mabude: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “Bu müphem cevaptan resimdeki genç kadının mabudesi olup olmadığını anlamak imkânsızdı.” (s. 39)

mezaristan: ‘Mezarlık’ anlamına gelen bu madde başı sözlüğümüzde bulunmuyor: “Mezaristana geldiğim vakit geceydi. Paslı kapısını zorlukla açıp girdim.” (s. 144)

mortoyu çek-: Örneksiz geçilmiş; “Evet, dayandım, direndim, bugünlere ben kaldım, ötekiler hepsi mortoyu çektiler.” (s. 256)

nihilizm: *TS* içindeki ikinci anlam için örnek cümle: “Şimdi nihilizmin içimdeki sıkıntıyı, sızıyı hafiflettiğini söyleyebilirim.” (s. 21)

orta baklası: Sözlüğümüz bu ibareye yer vermemiş. Anlamını ‘adi, basit, orta malı’ olarak yazabiliriz: “Şimdi bakıyorum, aynı yöntem bizde almış başını gidiyor. En orta baklası eserler esercikler kapış kapış.” (s. 271)

orta baklası ol-: “Kendisinden öncekilerin sevilerek okunmuş, okuna okuna orta baklası olmuş yazılarını çizilerini, eserciklerini iyi hatmetmiştir.” (s. 271) Bu fiilli biçime anlam olarak ‘iyice kötölemek, berbat duruma gelmek’ yazabiliriz.

pinpon: Sözlüğümüzde (I) olarak gösterilen madde başına örnek bulunamamış: “Karanlık, kasvetli alt kata çoğu zaman kimseler gelmiyor, gelindiğindeyse hep kaknem kocakarılar, sarsak ihtiyar pinpon adamlar geliyor.” (s. 72)

ruh ikizliği-: Bu madde sözlüğümüzde bulunmuyor: “Hemen bütün hayatı çeşitli ıstıraplar içinde geçmiş Strindberg’le (Auguste) bazan bana ruh ikizliğimiz var gibi geliyor.” (s. 72) Anlam olarak ‘hissettikleri, düşündükleri birbirinin tıpatıp aynı olmak’ yazabiliriz.

ruhunu yarala-: ‘İncitmek, hayal kırıklığına uğramak, gücenmek’ anlamlarını verebileceğimiz bu ibare sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Akşamın öylesi bedbin inişi uzun seneler ruhumu yaraladı.” (s. 538) Hemen arkasından gelen cümlede ise (ruhu yaralı) geçiyor: “Ruhu yaralı insanlar, hakikatın acılığını hissedenlerdir.” (s. 538)

salamanje: Örneğini verip geçelim: “Peyzajım bir süre salamanjenin karanlık bir köşesinde asılı durdu.” (s. 185)

sefile: ‘Perişan, sefalet içinde bulunan kadın’ anlamında olan bu madde başı *TS* içinde yoktur: “Senin mabude zannettiğin kadın bir ıstırap sefilesi, bir keder hâlesidir.” (s. 417-418)

sıkı fıkı ol-: Sözlüğümüzde bu ikilemenin fiilli biçimi bulunmuyor: “Enine boyuna düşünmüş, Türk halkının Garp musikisiyle sıkı fıkı olabilmesi için fırsatlar yaratmak gerektiği kanısına varmıştı.” (s. 59) ‘Çok yakın ilişki içinde bulunmak, aşırı samimi olmak’ anlamları yazılabilir.

su başına getir-: “On dört buçuk yıl sadaret saltanatında memleketlisi bir yığın devşirmeyi kollamaktan, su başlarına getirmekten başka bir şey yapmamış.” (s. 195) Sözlüğümüzde yer almayan bu ibareye mecaz anlam olarak ‘önemli makamlar tahsis etmek, söz sahibi kılmak’ anlamlarını verebiliriz.

sürüden ayrılını kurt kapar: Örnek cümlesi bulunamadan geçilmiş: “İlk hangi yalaka söylemişse, aman biz de peşine takılalım, tekrar edelim, sürüden ayrılını kurt kapar!” (s. 195)

takiye yap-: “Sağdan sola geçişim ise daha zor. Zira bizde sol, sağdan gelene pek yüz vermez. Takiye yaptığım zannedilecekti.” (s. 175) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

tavaşi: Genellikle ‘hadım edilmiş erkek’ anlamına gelmekte olup, Osmanlı döneminde saray hizmetlerinde kullanılan elemandır. *TS* içinde yer almamaktadır: “Tavâşiler bizde Abbasîler’den başlayarak vardı diyorsun; iftihar edilecek iş midir?” (s. 10)

tevarüs et-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için uygun bir örnek: “Bazan - Jülide annemden tevarüs eden yetenekle - fevkalâde piyano çalıyor.” (s. 354)

yaşını başını al-: *TS*’deki ikinci anlam için bir örnek cümle: “Bu memlekette yaşını başını almış muharrirlerin yazı yazması, eser yayımlamadı yasaklandı da, benim mi haberim olmadı?” (s. 37)

yüreği delik deşik et-: Sözlüğümüzde bulunmuyor bu ibare... “Akşam eflatunlarla, morartılar, sarartılar ve vişne çürükleriyle gönle işliyor, yüreği delik deşik ediyor.” (s. 538) Anlamı, ‘acı vermek, sıkıntılı durum yaratmak’tır.

yürek burucu: ‘Üzücü, sarsıcı’ anlamlarını verebileceğimiz bu ibare sözlüğümüzde yoktur: “Renklerin alacasına, ışıltısına rağmen bu eserlerde yürek burucu bir melankoli, ıssızlık, terk edilmişlik var.” (s. 164)

zapturapta alın-: Edilgen biçimli bu iç maddeye örnek şudur: “İyi aile kızlarından artistliğe heveslenenler zapturapta alınır, bunda muvaffak olunamamışsa, aileleri tarafından reddedilirlerdi.” (s. 404) ‘Disiplin ve düzen içinde tutmak’ anlamına gelmektedir.

zevkten dört köşe ol-: Örneksiz geçilmiş: “Gizli yazıldığı, herkesten gizli tutulduğu zannedilmiş günlükleri okuyanlar zevkten dört köşe olurlar.” (s. 176)

zıbar-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek cümle: “Sabahtan akşama, bîtap düşüp zıbarıncaya kadar eski hatıraları düşünürsünüz.” (s. 402)

Taranan Kaynak

Selim İleri, *Mel’un*, Everest Yayınları, 2.bs., İstanbul 2013, 581 s.